

Tarımsal Kooperatiflerde Ortakların Yönetime Katılımını Etkileyen Faktörlerin Analizi Üzerine Bir Araştırma: İzmir İli Sütçülük Kooperatifleri Örneği*

Murat YERCAN¹, Filiz KINIKLI¹

*Bu çalışma, Ege Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Destekleme Birimi tarafından desteklenen, 16-ZRF-056 Proje Numaralı çalışmanın bir bölümüdür.
Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, Bornova, İzmir

Makale Künyesi

Araştırma Makalesi /
Research Article

Sorumlu Yazar /
Corresponding Author
Murat YERCAN
murat.yercan@ege.edu.tr

Geliş Tarihi / Received:
19.09.2018
Kabul Tarihi / Accepted:
30.10.2018

Tarım Ekonomisi Dergisi
Cilt: 24 Sayı: 2 Sayfa: 159-173
Turkish Journal of
Agricultural Economics
Volume: 24 Issue: 2 Page: 159-173

DOI 10.24181/tarekoder.461520

Özet

Kooperatifler ortakları tarafından yönetilen örgütlerdir. Kooperatif yönetimi, kaynaklarını etkin ve hakkaniyetli bir şekilde dağıtmaya çalışmaktadır. Kooperatiflerin etkin yönetimi, ortakların yönetime katılımına bağlıdır. Dolayısıyla başarılı kooperatif uygulamaları için ortakların yönetime aktif katılımı oldukça önemlidir. Bu çalışmanın ana amacı ortakların kooperatif yönetimine katılım düzeylerinin belirlenmesidir. Ayrıca, kooperatif yönetiminde daha önce hiç görev almamış ortakların, görev alma eğilimleri ve toplantılara katılımı etkileyen faktörlerin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla veriler İzmir ilinde 142 kooperatif ortağı ile yüz yüze yapılan anketler ile elde edilmiştir. Buna göre, elde edilen sonuçlar tablo ve grafikler halinde özetlenmiştir. Ortakların yönetime katılım durumlarını etkileyen faktörler ise Lojistik regresyon analizi ile test edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre; genel olarak ortakların yönetime katılım düzeyleri düşüktür. Fakat, ortaklar ileride yönetimde görev almada istekli olduklarını belirtmişlerdir. Yönetimde görev alma istekliliği yaş arttıkça azalmakta, eğitim seviyesi arttıkça ise artmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kooperatif Yönetimi, Lojistik Regresyon, Süt Sektörü

A Research on The Analysis of Factors Affecting Member Participation in Agricultural Cooperatives: A Case of Dairy Cooperatives in İzmir Province

Abstract

Cooperatives are organizations that are managed by members. Cooperative management tries to achieve more effective and equitable systems of resource management. The effective management of co-operatives depends on the involvement of members in governance. Therefore, the active involvement of members in managing is very important for cooperatives success. The aim of this study is to determine the level of members' participation in cooperative management. Besides, tasks take trends in the cooperative management who didn't take the task in the cooperative management and factors affecting participation in cooperative meetings were determined. The data were obtained by face-to-face interviews with the 142 cooperative members in İzmir province. Accordingly, results were summarized as tables and graphics. Participation of members in the cooperative management of the situation revealed non-parametric statistical methods and logistic regression analysis method were used. According to logistic regression results; young members (generation effect) are more willing to take some tasks in the cooperative management than older members. As the level of education (education effect) increases, the willingness to take tasks in cooperative management increases.

Key Words: Cooperative Management, Logistic Regression, Dairy Sector

1.GİRİŞ

Tarım, doğası gereği üretim sürecinden pazarlama sürecine kadar bazı risklerle karşı karşıya kalmaktadır. Bu nedenle tarımda riskleri azaltmanın ve sektörü daha güçlü hale getirmenin yollarından biri üreticilerin örgütlenmesidir. Örgütlenmenin temelini de tarımsal kooperatifler oluşturmaktadır (Yercan, 2003). Kooperatifçilik, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, önemli bir sosyal ve ekonomik hareket olarak kabul edilmekte, dünyada demokrasinin, barışın, çevrenin korunmasına ve istihdam yaratma, kaynakları harekete geçirme, yatırım oluşturma ve ekonomiye, sürdürülebilir kalkınmaya ve yoksullukla mücadeleye katkıları üzerinde durulmaktadır. Ayrıca kooperatifler bütünüyle ülkelerin ekonomik ve sosyal kalkınma ve gelişmelerinde önemli bir araç olarak kullanılmaktadır (Çelik Ateş ve ark., 2014). Türkiye'de 2000 yılından sonra uygulanan tarım reformlarında köklü değişiklikler yapılmıştır. Özellikle 2008 krizinden sonra kooperatifçilik kavramı sosyoloji ve ekonomi literatüründe en çok tartışılan kavramlardan biri olmuştur (Çelik Ateş ve ark., 2017).

Kooperatifler yapıları gereği ortakları tarafından kontrol edilen, kendi ortakları tarafından denetlenen organizasyonlardır. Ortaklar ortağı olduğu kooperatifleri genel kurula ve yönetim kuruluna katılarak birçok açıdan denetleyebilmektedirler. Bu nedenle ortakların kooperatiflerinin yönetim süreçlerine katılmaları kooperatifin işleyişi ve sürdürülebilirliği açısından son derece önemlidir (Cechin et al., 2013).

Tüm işletmelerde olduğu gibi kooperatiflerde de, çalışanlar ve kooperatif ortaklarının yönetime katılımı ile verimlilik arasında doğrusal ve yakın bir ilişki bulunması beklenen bir sonuçtur. Ortağı olduğu kooperatifin karar alma mekanizmasına eşit yetkide katılan ortaklar, başkaları tarafından alınan kararlara uyma zorunluluğunu ortadan kaldırmış olurlar (Talas, 1997). Bu durum ortaklarda; güven, performans artışı, bağlılık ve iş tatmini gibi birçok olumlu çıktıyı da beraberinde getirmektedir.

Literatürde yönetime katılım konusunda yapılan çalışmalar incelendiğinde; gerek işletmelerde gerekse kooperatiflerde çalışanların veya kooperatif ortaklarının yönetime katılımı, üretimin miktar ve kalitesinde belirgin bir artış sağladığını ve aynı zamanda çalışanın işletmeye bağlılığını artırdığını desteklemektedir (Sabuncuoğlu ve Tüz, 2003; Didier ve ark., 2012; Msimango and Oladele, 2013; Cechin et al., 2013). Dünyada ve Türkiye'de çeşitli kooperatifleri ele alarak ortakların kooperatif yönetimine katılımlarını inceleyen, yönetime katılımı etkileyen faktörleri analiz eden çalışmalar mevcuttur (Özdemir, 1996; Gray and Kraenzle, 1998; Ertan ve Turan, 2001; Östergerb et al., 2007; Everest ve Yercan, 2016).

Kooperatiflerde ortaklar, genel kurul veya yönetim kurullarına katılarak yönetime katılırlar ve böylece kooperatifin stratejileri, politikaları ve projelerini direk olarak etkileme imkanına sahip olurlar (Cechin et al., 2013). Ortakların yönetime katılım isteği kişiden kişiye göre değişmektedir. Bazı ortaklar genel kurul veya yönetim kuruluna katılımında oldukça hevesli ve istekli olmalarına rağmen bazı ortaklar ise toplantılara bile katılmak istemezler. Bu durum ortağın yaş, eğitim, geçmiş deneyimleri, kişilik özellikleri gibi faktörlere göre değişebilmektedir.

Türkiye'deki süt sanayi gıda sanayi içerisinde %11'lik pay ile önemli bir yere sahiptir. Ancak işletmelerin, %76,3'ü 1-10 baş hayvan içeren küçük işletmeler sınıfındadır (Gümüş, 2015; Çınar, 2017). Türkiye'de üretilen toplam konvansiyonel sütün %35'i Ege bölgesinde üretilmektedir. Ege bölgesi içinde İzmir ili %22'lik payı ile süt üretiminin en yüksek olduğu illerden birisidir (Engindeniz ve ark., 2017). Son yıllarda, süt ve süt ürünleri sektörüne yerli ve yabancı yatırımların girmesi ile gerek hammadde temini gerekse pazar payını koruma gibi konularda rekabetin yoğunlaştığı görülmektedir. Süt sektöründe yatırımların hız kazanarak arttığı; oligopol pazar yapısı ve tam rekabet piyasasının oluştuğu belirtilmiştir (Örmeci Kart ve Demircan, 2014). Bu durum süt sektöründe faaliyet gösteren kooperatiflerin pazarda etkin bir şekilde faaliyet göstererek pazar paylarının artması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Türkiye'de kooperatifleşme düzeyi AB ülkeleri ile kıyaslandığında (Hollanda Portekiz %82, Almanya %60, İtalya'da %38, Yunanistan %20, Türkiye %5) oldukça düşü olması sektördeki en önemli sorunların başında gelmektedir (Çınar, 2017). Bu çalışmanın amacı; İzmir ilinde aktif olarak süt işleme ve toplama faaliyeti gerçekleştiren tarımsal kalkınma kooperatif ortaklarının yönetime katılım durumlarını belirlemek ve yönetime katılmalarında etkili olan faktörleri analiz etmektir.

2.MATERYAL ve YÖNTEM

Araştırmanın ana materyalini İzmir ilinde aktif olarak çalışan, süt işleyen ve toplayan Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinin ortaklarından anket yoluyla toplanan orijinal veriler oluşturmaktadır. Ayrıca önceden yayınlanmış tezler, araştırmalar, makaleler, bildiriler, proje raporları vb. çalışmanın ikincil veri kaynaklarını oluşturmaktadır.

İzmir ilinde aktif olarak çalışan, süt işleyen ve toplayan Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinin toplam sayısı 15'tir. Bunlardan 4 tanesi aktif olarak süt işleme işlevini gerçekleştirirken, 11 tanesi sadece süt toplama işi yapmaktadır. Bu kooperatiflerden görüşülen ortaklar gayeli olarak seçilmiştir.

Gayeli olarak seçilen kooperatiflerdeki ortak sayıları araştırmanın popülasyonunu oluşturmuştur ve söz konusu popülasyonun örnek hacmi aşağıdaki formüle göre belirlenmiştir (Miran, 2010).

$$n = \frac{Np(1-p)}{(N-1)\sigma_{\hat{p}_x}^2 + p(1-p)}$$

n= örnek hacmi

N= İzmir ilindeki süt işleyen ve toplayan tarımsal kalkınma kooperatiflerine ait toplam ortak sayısı

$\sigma_{\hat{p}_x}^2$ =Oranın varyansı

Ele alınan 2 grup kooperatif için, %95 güven aralığı ve 0.9 hata payı için; p=0.5 alınarak maksimum örnek hacmi 116 olarak belirlenmiştir. Belirlenen örnek hacmi seçilen kooperatifler arasında oransal olarak dağıtılmıştır. Süt işleyen Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinde 71, süt toplayan Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinde 45 ortak ile anket yapılması planlanmıştır. Fakat kooperatifleri karşılaştırırken daha doğru sonuçlara ulaşabilmek için her iki tip kooperatif ile görüşülecek ortak sayısı eşit alınmış ve toplam 142 ortak ile anket yapılmıştır.

İzmir ilinde süt işleyen ve süt toplayan tarımsal kalkınma kooperatifleri ortakları ile yapılan anketler ile toplanan veriler, gerekli kodlamalar ve kontroller yapıldıktan sonra Excell Office programı, Gretl ve SPSS paket programına girilmiştir. Araştırmada ortakların sosyo-ekonomik durumlarını, işletme özelliklerini, kooperatif yönetimine katılma durumlarını ortaya koymak amacıyla temel tanımlayıcı istatistikler kullanılmıştır. Sürekli değişkenler için Kolmogorov-Smirnov testi ile normal dağılım testi yapılmıştır. Normal dağılışı gösteren değişkenler için varyans analizi, normal dağılışı göstermeyen değişkenler için Mann-Whitney U testi uygulanarak süt işleyen ve süt toplayan tarımsal kalkınma kooperatifleri arasında fark olup olmadığı incelenmiştir. Ortakların kooperatif yönetimine katılmalarında etkili olan faktörler lojistik regresyon yöntemi ile analiz edilmiştir.

3.ARAŞTIRMABULGULARI

3.1 Araştırma Kapsamındaki Kooperatif Ortaklarının Genel Özellikleri

Araştırmanın bu bölümünde İzmir ilinde süt işleme ve toplama alanında aktif olarak faaliyet gösteren tarımsal kalkınma kooperatifi ortaklarının yaş, eğitim, çiftçilik ve hayvancılık deneyimi özelliklerine, aileleriyle ilgili özelliklere ve başka bir kooperatife ortaklık durumları gibi özelliklerine yer verilmiştir.

Araştırma kapsamındaki süt işleme ve toplama alanında aktif olarak faaliyet gösteren tarımsal kalkınma kooperatifi ortaklarının yaşlarına ilişkin tanımlayıcı istatistikler Çizelge 1'de verilmiştir. Buna göre; süt toplama kooperatifi ortaklarının yaş ortalaması 45.10 yıl olup en genç ortak 21, en yaşlı ortak ise 65 yaşındadır. Süt işleme kooperatifi ortaklarının yaş ortalaması 48.62 yıl olup en genç ortak 24, en yaşlı ortak ise 70 yaşındadır. Normal dağılım gösterdiği belirlenen yaş kriteri için gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olup olmadığı belirlenmesi için One-Way Anova testi uygulanmıştır. Gruplar arasındaki fark $p \leq 0.05$ için anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Yani süt toplama kooperatifi ortakları ile süt işleme kooperatifi ortaklarının yaşları birbirinden farklılık göstermektedir. Genel olarak bütün ortaklar ele alındığında yaş ortalamasının 46.86 yıl olduğu görülmektedir. Süt toplama kooperatifi ortaklarında en çok tekrar eden yaşın 50 olduğu, süt işleme kooperatifi ortaklarında ise 55 olduğu görülmektedir. Bu da en fazla 50 ve 55 yaşındaki kişilerle görüşüldüğünü göstermektedir. Genel olarak bütün ortaklar ele alındığında ise en çok tekrarlanan yaş 55 olarak bulunmuştur (Çizelge 1).

Çizelge 1. Tarımsal Kalkınma Kooperatifi Ortaklarının Yaş Durumları

	Süt Toplayan	Süt İşleyen	Genel
Min.	21.00	24.00	21.00
Mak.	65.00	70.00	70.00
Mod	50.00	55.00	55.00
Ort.	45.10	48.62	46.86
Std. Sap.	10.60	10.41	10.62

*One-Way Anova testine göre gruplar arasındaki fark $p \leq 0.05$ için anlamlıdır.

Araştırma kapsamındaki ortakların eğitim durumları incelendiğinde, ortaklar arasında en çok tekrar eden eğitim yılının 5 olduğu görülmektedir. Bu da görüşülen kişilerin genellikle ilkököl düzeyinde olduğunu gösterir. Süt toplama kooperatifi ortaklarının eğitim ortalaması 7.34 yıl, süt işleme kooperatifi ortaklarının eğitim ortalaması 6.24 yıl, genel eğitim ortalaması ise 6.79 yıldır. Normal dağılım göstermediği belirlenen eğitim kriteri için gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olup olmadığı belirlenmesi için Mann-Whitney U testi uygulanmıştır. Gruplar arasındaki farkın $p \leq 0.05$ için anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Yani süt toplama kooperatifi ortakları ile süt işleme kooperatifi ortaklarının eğitim düzeyleri birbirinden farklılık göstermektedir (Çizelge 2).

Çizelge 2. Tarımsal Kalkınma Kooperatifi Ortaklarının Eğitim Durumları (Yıl)

	Süt Toplayan	Süt İşleyen	Genel
Min.	5.00	5.00	5.00
Mak.	15.00	15.00	15.00
Mod	5.00	5.00	5.00
Ort.	7.34	6.24	6.79
Std. Sap.	2.83	2.46	2.70

**Mann-Whitney U testine göre gruplar arasındaki fark $p \leq 0.05$ için anlamlıdır.

Araştırma kapsamındaki ortakların bakmakla yükümlü oldukları kişi sayıları incelendiğinde, genel olarak ortakların 3.49 kişiye bakmakla yükümlü olduğu görülmüştür. Bu da ortalama hane halkı büyüklüğünün yaklaşık 5 kişi olduğu anlamına gelmektedir (Çizelge 3). 2016 yılı ortalama hane halkı büyüklüğü incelendiğinde Türkiye ortalamasının 3.48, İzmir ili ortalamasının ise 3.04 kişi olduğu görülmüştür (İzmir Valiliği, 2017). Görüşülen kişilerin kırsal alanda yaşaması nedeniyle İzmir ortalamasının üzerinde olması beklenen bir durumdur.

Çizelge 3. Tarımsal Kalkınma Kooperatifi Ortaklarının Bakmakla Yükümlü Olduğu Kişi Sayısı.

	Süt Toplayan	Süt İşleyen	Genel
Min.	.00	.00	.00
Mak.	6.00	10.00	10.00
Mod	3.00	4.00	4.00
Ort.	3.15	3.82	3.49
Std. Sap.	1.26	2.11	1.77

Araştırma kapsamındaki ortakların genel olarak çiftçilik deneyim yılı 24.02 yıldır. Süt toplama kooperatifi ortaklarının çiftçilik deneyim yılı 21.06 yıl, süt işleme kooperatifi ortaklarının çiftçilik deneyim yılı ise 26.99 yıldır. Normal dağılım göstermediği belirlenen çiftçilik deneyim yılı için gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olup olmadığının belirlenmesi için Mann-Whitney U testi uygulanmıştır. Gruplar arasındaki farkın $p \leq 0.05$ için anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Yani süt toplama kooperatifi ortakları ile süt işleme kooperatifi ortaklarının çiftçilik deneyim süreleri birbirinden farklılık göstermektedir. Süt işleme kooperatifi ortaklarının, süt toplama kooperatifi ortaklarına göre daha uzun süredir çiftçilik yaptıkları görülmüştür (Çizelge 4).

Çizelge 4. Tarımsal Kalkınma Kooperatifi Ortaklarının Çiftçilik Deneyim Yılı

	Süt Toplayan	Süt İşleyen	Genel
Min.	1.00	2.00	1.00
Mak.	40.00	50.00	50.00
Mod	15.00	20.00	20.00
Ort.	21.06	26.99	24.02
Std. Sap.	10.19	11.61	11.29

**Mann-Whitney U testine göre gruplar arasındaki fark $p \leq 0.05$ için anlamlıdır.

Araştırma kapsamındaki ortakların hayvancılık deneyim yılı incelendiğinde ise genel olarak ortakların 21.72 yıldır hayvancılık yaptıkları görülmektedir. Ortakların çiftçilik ve hayvancılık deneyim yılının birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. Süt toplama kooperatifi ortaklarının hayvancılık deneyim yılı 19.10 yıl, süt işleme kooperatifi ortaklarının hayvancılık deneyim yılı ise 24.34 yıldır. Süt toplama kooperatifi ortakları ile süt işleme kooperatifi ortaklarının hayvancılık deneyim süreleri açısından birbirinden farklılık gösterdiği istatistiksel olarak test edilmiş ve gruplar arasında anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir. Süt işleme kooperatifi ortaklarının, süt toplama kooperatifi ortaklarına göre daha uzun süredir hayvancılık yaptıkları görülmüştür (Çizelge 5).

Çizelge 5. Tarımsal Kalkınma Kooperatifi Ortaklarının Yaş Durumları

	Süt Toplayan	Süt İşleyen	Genel
Min.	1.00	2.00	1.00
Mak.	40.00	50.00	50.00
Mod	15.00	20.00	20.00
Ort.	19.10	24.34	21.72
Std. Sap.	10.06	12.70	11.71

**Mann-Whitney U testine göre gruplar arasındaki fark $p \leq 0.05$ için anlamlıdır.

Araştırmada ortakların tarımsal gelirlerine ilave olarak emekli maaşı, kira gibi ek gelirlerinin varlığı olup olmadığı ele alınmıştır. Genel olarak ortakların %79.6'sının tarım dışı gelirinin olmadığı, %20.4'ünün ise tarım dışı gelirinin olduğu belirlenmiştir. Süt işleme kooperatifi ortaklarının, süt toplama kooperatifi ortaklarına göre tarım dışı geliri olanların sayısı biraz daha fazladır (Çizelge 6).

Çizelge 6. Tarımsal Kalkınma Kooperatifi Ortaklarının Tarım Dışı Gelir Durumu

	Süt Toplayan		Süt İşleyen		Genel	
	N	%	N	%	N	%
Var	9	12.7	20	28.2	29	20.4
Yok	62	87.3	51	71.8	113	79.6
Toplam	71	100.0	71	100.0	142	100.0

Tarım dışı geliri olan ortakların, gelir düzeyleri incelendiğinde ortalama aylık tarım dışı gelirinin 1858.62 TL olduğu belirlenmiştir. En sık tekrar eden tarım dışı gelir 2000 TL'dir. Her iki gruptaki kooperatif ortaklarının da tarım dışı gelirlerinin birbirine çok yakın olduğu görülmüştür (Çizelge 7).

Çizelge 7. Tarımsal Kalkınma Kooperatifi Ortaklarının Tarım Dışı Gelirleri (TL)

	Süt Toplayan	Süt İşleyen	Genel
Min.	1500.00	1000.00	1000.00
Mak.	3000.00	2000.00	3000.00
Mod	2000.00	2000.00	2000.00
Ort.	1977.78	1805.00	1858.62
Std. Sap.	438.11	360.52	386.85

Araştırmada ortakların aylık gelirleri incelendiğinde, süt toplama kooperatifi ortaklarının aylık gelir düzeylerinin, süt işleme kooperatifi ortaklarına göre daha fazla olduğu görülmektedir. Süt toplama kooperatifi ortakları ile süt işleme kooperatifi ortaklarının aylık gelirleri incelenmiş ve gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir. Süt işleme kooperatifi ortaklarının büyük bir kısmının Kiraz ilçesindeki dağ köylerinde yaşayan çiftçilerin olması ve sağılan hayvanlarının az sayıda olması nedeniyle aylık gelirleri daha düşüktür, Genel olarak ortalama aylık gelirin 9482.72 TL olduğu görülmektedir. En çok tekrar eden gelir ise her iki grup kooperatif ortağı için de 3000 TL'dir (Çizelge 8).

Çizelge 8. Tarımsal Kalkınma Kooperatifi Ortaklarının Aylık Gelirleri (TL)

	Süt Toplayan	Süt İşleyen	Genel
Min.	1000.00	1000.00	1000.00
Mak.	75000.00	35000.00	75000.00
Mod	3000.00	3000.00	3000.00
Ort.	11176.70	7788.73	9482.72
Std. Sap.	12409.92	7240.65	10265.20

**Mann-Whitney U testine göre gruplar arasındaki fark $p \leq 0.05$ için anlamlıdır.

Ortakların başka bir kooperatife ortaklık durumunun olup olmadığı incelendiğinde, genel olarak ortakların %67.6'sının başka bir kooperatife ortaklığını olmadığı, %32.4'ünün başka bir kooperatife ortaklığı olduğu görülmüştür (Çizelge 9).

Çizelge 9. Tarımsal Kalkınma Kooperatifi Ortaklarının Başka Kooperatife Ortaklık Durumu

	Süt Toplayan		Süt İşleyen		Genel	
	N	%	N	%	N	%
Var	24	33.8	22	31.0	46	32.4
Yok	47	66.2	49	69.0	96	67.6
Toplam	71	100.0	71	100.0	142	100.0

Başka kooperatife de ortaklığı olan ortakların %82.6'sının tarım kredi kooperatifine, %15.2'sinin tarım satış kooperatifine, %2.2'sinin ise sulama kooperatifine ortak olduğu görülmüştür. Ortakların birden fazla tarımsal kalkınma kooperatifine ortak olmadığı tespit edilmiştir (Çizelge 10).

Çizelge 10. Tarımsal Kalkınma Kooperatifi Ortaklarının Ortak Olduğu Diğer Kooperatifler

	Süt Toplayan		Süt İşleyen		Genel	
	N	%	N	%	N	%
Tarım Kredi Kooperatifi	20	83.3	18	81.8	38	82.6
Tarım Satış Kooperatifi	3	12.5	4	18.2	7	15.2
Sulama Kooperatifi	1	4.2	0	0.0	1	2.2
Toplam	24	100.0	22	100.0	46	100.0

3.2 Araştırma Bölgesindeki İşletmelerin Özellikleri

Araştırma kapsamında görüşülen 142 kooperatif ortağının sağılan hayvan sayıları incelendiğinde; genel olarak ortakların ortalama 15.11 baş sağılan hayvanının olduğu belirlenmiştir. Hayvan sayısı süt toplama kooperatifi ortaklarında ortalama 18.41 baş iken, süt işleme kooperatifi ortaklarında ortalama 11.82 baş olarak bulunmuştur. Süt toplama kooperatifi ortakları ile süt işleme kooperatifi ortaklarının sağılan hayvan sayıları açısından birbirinden farklılık gösterdiği istatistiksel olarak test edilmiş ve gruplar arasındaki farkın $p \leq 0.05$ için anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Süt işleme kooperatifi ortaklarının, süt toplama kooperatifi ortaklarına göre daha az sayıda sağılan hayvanlarının olduğu belirlenmiştir. Süt işleme kooperatifi ortaklarının büyük bir kısmı (%52) Kiraz ilçesindeki dağ köylerinde yaşayan çiftçilerden oluşmaktadır. Bu nedenle hayvan varlığı süt toplama kooperatifi ortaklarına göre daha düşüktür (Çizelge 11).

Çizelge 11. Tarımsal Kalkınma Ortaklarına Ait Sağılan Hayvan Sayıları

	Süt Toplayan	Süt İşleyen	Genel
Min.	1.00	1.00	1.00
Mak.	150.00	60.00	150.00
Mod	8.00	4.00	8.00
Ort.	18.41	11.82	15.11
Std. Sap.	19.94	11.25	16.47

**Mann-Whitney U testine göre gruplar arasındaki fark $p \leq 0.05$ için anlamlıdır.

Ortakların %92.3'ünün hayvanlarını sağım makinesi ile sağdığı, %7.7'sinin ise elle sağdığı görülmüştür. Çoğunlukla dağ köylerinde yaşayan çiftçilerden oluşan süt işleme kooperatifi ortaklarının %14.1'inin hayvanlarını elle sağdığı, süt toplama kooperatifi ortaklarının ise yalnızca %1.4'ünün hayvanlarını elle sağdığı görülmüştür. Süt toplama kooperatifi ortakları ile süt işleme kooperatifi ortaklarının süt sağım şekline göre birbirinden farklılık gösterdiği istatistiksel olarak test edilmiş ve gruplar arasındaki farkın $p \leq 0.05$ için anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Dağ köylerinde yaşayan çiftçiler, sağılan hayvanlarının az olması ve elektrik sorunundan dolayı sağım makinesini tercih etmediklerini belirtmişlerdir (Çizelge 12).

Çizelge 12. Tarımsal Kalkınma Ortaklarına Ait Süt Sağım Şekli

Süt Sağım Şekli	Süt Toplayan		Süt İşleyen		Genel	
	N	%	N	%	N	%
Elle	1	1.4	10	14.1	11	7.7
Sağım Makinesi ile	70	98.6	61	85.9	131	92.3
Toplam	71	100.0	71	100.0	142	100.0

**Mann-Whitney U testine göre gruplar arasındaki fark $p \leq 0.05$ için anlamlıdır.

Süt üretimi yapılan işletmelerde sağılan inek sayısı önemlidir. İşletmede sağılan ineklerin sayısı azaldıkça o işletmede karlı bir süt üretimi yapılması mümkün değildir. TÜİK verilerine göre, Türkiye'de işletme sayısı çok, işletme başına düşen inek sayısı azdır (TÜİK, 2017). Araştırma kapsamında görüşülen ortaklarında ortalama sağılan inek sayısının 15.11 baş olduğu tespit edilmiştir. Günlük süt üretim verileri Çizelge 13'te incelenmiştir. Ortakların genel olarak ortalama 296.51 lt günlük süt üretiminin olduğu görülmüştür. Süt toplama kooperatifi ortakları ile süt işleme kooperatifi ortaklarına ait günlük ortalama süt üretim verilerinin birbirinden farklılık gösterdiği istatistiksel olarak test edilmiş ve gruplar arasındaki farkın $p \leq 0.05$ için anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Süt toplama kooperatifi ortaklarının sağılan hayvan sayısı, süt işleme kooperatifi ortaklarına göre fazla olduğu için süt üretim miktarının da fazla olduğu görülmüştür.

Çizelge 13. Tarımsal Kalkınma Ortaklarına Ait Günlük Süt Üretim Verileri (lt)

	Süt Toplayan	Süt İşleyen	Genel
Min.	25.00	15.00	15.00
Mak.	2500.00	1200.00	2500.00
Mod	100.00	100.00	100.00
Ort.	364.93	228.08	296.51
Std. Sap.	356.86	226.38	305.58

**Mann-Whitney U testine göre gruplar arasındaki fark $p \leq 0.05$ için anlamlıdır.

Süt kompleks bir gıda maddesi olup, bir çok besin elementleri içermektedir. Ancak, bu besin elementleri insan sağlığı açısından yararlı olabileceği gibi, yanlış muhafaza edildiği takdirde pek çok mikroorganizma için iyi bir besi ve üreme ortamı oluşturacağından dolayı insan sağlığını tehdit etmesi de söz konusu olabilmektedir (Wham and Worsley, 2003; Demircan ve ark., 2011). Bu nedenle sütün muhafaza şekli oldukça önemlidir. Araştırma kapsamında görüşülen ortakların %8.5'inin sütü plastik kaplarda %38.0'inin soğutma tanklarında, %53.5'inin ise çelik güğümelerde muhafaza ettiği belirlenmiştir. Süt toplama kooperatifi ortakları ile süt işleme kooperatifi ortaklarının sütü muhafaza şekline göre birbirinden farklılık gösterdiği istatistiksel olarak test edilmiş ve gruplar arasındaki farkın $p \leq 0.05$ için anlamlı olduğu tespit edilmiştir (Çizelge 14). Kooperatifler yıl boyunca sabah ve akşam olmak üzere gün içerisinde iki defa ortaklardan süt toplamaktadır. Kooperatiflerin süt toplama saati belli olduğundan, ortaklar sütü sağdıkları zaman vakit kaybetmeden kooperatife bizzat götürmekte veya köy toplayıcısına teslim etmektedirler. Böylece, süt toplama işi en geç iki saat içerisinde tamamlanıp merkeze veya mandıraya sabah saat 9:00, akşam ise 20:00 civarı ulaştırılmaktadır.

Çizelge 14. Tarımsal Kalkınma Ortaklarının Süt Muhafaza Şekli

	Süt Toplayan		Süt İşleyen		Genel	
	N	%	N	%	N	%
Plastik Kaplarda	1	1.4	11	15.5	12	8.5
Çelik Güğümlerde	32	45.1	44	62.0	76	53.5
Soğutma Tankında	38	53.5	16	22.5	54	38.0
Toplam	71	100.0	71	100.0	141	100.0

**Mann-Whitney U testine göre gruplar arasındaki fark $p \leq 0.05$ için anlamlıdır.

Araştırma kapsamındaki ortaklardan bir kişinin dışında tüm ortakların sütü sadece kooperatife verdikleri belirlenmiştir. Çizelge 13'de de görüldüğü gibi ortakların ortalama günlük süt üretimi 296.51 lt'dir. Bunun 279.23 lt'sini kooperatife vermektedirler. Süt toplama kooperatifi ortakları ile süt işleme kooperatifi ortaklarının kooperatife verdikleri süt miktarının birbirinden farklılık gösterdiği istatistiksel olarak test edilmiş ve gruplar arasındaki farkın $p \leq 0.05$ için anlamlı olduğu tespit edilmiştir (Çizelge 15).

Çizelge 15. Tarımsal Kalkınma Kooperatifi Ortaklarının Kooperatife Verdikleri Süt Miktarı (lt)

	Süt Toplayan	Süt İşleyen	Genel
Min.	.00	15.00	.00
Mak.	1200.00	1200.00	1200.00
Mod	250.00	100.00	100.00
Ort.	330.51	227.96	279.23
Std. Sap.	253.49	226.48	244.98

**Mann-Whitney U testine göre gruplar arasındaki fark $p \leq 0.05$ için anlamlıdır.

Kooperatiflerin süt toplama şekli incelendiğinde; süt toplama kooperatiflerinin %52.9'unun üreticilerin evlerinden sütü topladığı, %47.1'inin ise üreticinin bizzat kooperatife getirmesi ile sütü topladığı görülmüştür. Süt işleme kooperatiflerinin ise %9.9'unun üreticilerin evlerinden sütü topladığı, %16.9'unun üreticinin bizzat kooperatife getirmesi ile sütü topladığı, %73.2'sinin ise köy toplayıcısı ile sütü topladığı görülmüştür. Araştırma kapsamına, süt işleme faaliyeti gösteren İğdeli Tarımsal Kalkınma Kooperatifi ortaklarından 37 ortak dahil edilmiştir. Bu da süt işleme kooperatifi ortaklarının yaklaşık yarısını (%52) oluşturmaktadır. İğdeli Tarımsal Kalkınma Kooperatifi dağ köylerindeki üreticilerden süt topladığı için genellikle köy toplayıcısı yolu ile sütü toplayıp, süt toplama merkezine getirmektedir. Bu nedenle bu oran süt toplama kooperatiflerine göre çok daha yüksek çıkmıştır (Çizelge 16).

Çizelge 16. Kooperatiflerin Süt Toplama Şekli

	Süt Toplayan		Süt İşleyen		Genel	
	N	%	N	%	N	%
Üreticilerin evlerinden toplanıyor	37	52.9	7	9.9	44	31.2
Köy toplayıcısı topluyor	0	0.0	52	73.2	52	36.9
Üretici bizzat kooperatife götürüyor	33	47.1	12	16.9	45	31.9
Toplam	70	100.0	71	100.0	141	100.0

Kooperatiflerin ortaklara ödediği çiğ süt fiyatının ortalama 1.08 TL/lt olduğu saptanmıştır. Süt toplama ve süt işleme kooperatiflerinin çiğ süt için verdiği fiyatın ortalama olarak aynı olduğu söylenebilir. Süt işleme faaliyeti gösteren Bağarası Tarımsal Kalkınma Kooperatifi 1.30 TL/lt ile en yüksek fiyatı verirken, yine süt işleme faaliyeti gösteren İğdeli Tarımsal Kalkınma Kooperatifi 0.96 TL/lt ile en düşük fiyatı vermektedir (Çizelge 17). Bunun nedeni süt işleme kooperatiflerinin sütün kalitesine (yağ oranı, protein oranı, katı madde oranı) göre fiyat belirlemesi, süt toplama kooperatiflerinin ise ortaklardan sütü sabit fiyata almasıdır.

Çizelge 17. Kooperatiflerin Ortaklara Ödediği Çiğ Süt Fiyatı (TL/lit).

	Süt Toplayan	Süt İşleyen	Genel
Min.	.99	.96	.96
Mak.	1.18	1.30	1.30
Mod	1.00	1.08	1.00
Ort.	1.08	1.08	1.08
Std. Sap.	.06	.08	.07

Ortaklardan bir kişinin dışında tüm ortakların sütü kooperatife verdiği belirlenmiştir. Ortaklara “kooperatif dışında özel şirketlere veya perakende olarak sütü satsalar çiğ sütün litresini kaç TL'den satarlar” diye sorulduğunda ortalama 1.04 TL/lit yanıt alınmıştır (Çizelge 18). Süt fiyatı kooperatif ile kooperatif dışı arasında çok fark göstermese de, üreticiler sütü kooperatife vermeyi tercih etmektedirler. Bunun nedeni ise özel şirketlerin ödemeyi geciktirmesi, kooperatiflerin ise düzenli bir şekilde ödeme yapması olarak belirlenmiştir.

Çizelge 18. Kooperatif Dışında Ortaklara Ödenen Çiğ Süt Fiyatı (TL/lit)

	Süt Toplayan	Süt İşleyen	Genel
Min.	.80	.90	.80
Mak.	1.30	2.00	2.00
Mod	1.00	1.00	1.00
Ort.	1.01	1.08	1.04
Std. Sap.	.09	.21	.16

Kooperatiflerin süt alımında ödeme şekli incelendiğinde; genel olarak %88.7'sinin ortaklara ayda bir ödeme yaptığı, %7.1'inin on beş günde bir, %4.3'ünün ise peşin olarak ödeme yaptığı görülmüştür. Süt toplama kooperatifleri ile süt işleme kooperatiflerinin süt alımında ortaklara ödeme yapma şekline göre birbirinden farklılık gösterdiği istatistiksel olarak test edilmiş ve gruplar arasındaki farkın $p \leq 0.05$ için anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Süt işleme kooperatiflerinin tamamı ödemeleri ayda bir yapmaktadır (Çizelge 19).

Çizelge 19. Kooperatifin Süt Alımında Ödeme Şekli

	Süt Toplayan		Süt İşleyen		Genel	
	N	%	N	%	N	%
Peşin	6	8.6	0	0.0	6	4.3
On beş günde bir	10	14.3	0	0.0	10	7.1
Ayda bir	54	77.1	71	100.0	135	88.7
Toplam	70	100.0	71	100.0	141	100.0

**Mann-Whitney U testine göre gruplar arasındaki fark $p \leq 0.05$ için anlamlıdır.

3.3 Ortakların Kooperatif Yönetim Faaliyetlerine Katılma Durumları

Araştırmada ortakların kooperatif yönetimine katılımlarını belirlemek amacıyla ortakların yönetim kurulu üyesi, denetçi ya da temsilci görevlerinin olup olmadığı, geçmişte bu görevlerden birinde yer alıp almadıkları ve ileride böyle bir isteklerinin olup olmadığı ele alınmıştır. Kooperatiflerin yönetiminde yer alan ortaklar diğer ortaklara göre kooperatif sorunları ile daha yakından ilgilenirler ve kooperatifin gelişmesi için daha fazla çaba harcarlar. Dolayısıyla ortakların kooperatif yönetiminde görev almış olmaları ya da görev almak istemeleri kooperatifi sahiplenme durumları ile ilgili bilgi vermektedir (Everest, 2015)

Çizelge 20 incelendiğinde, ortakların genel olarak %93.0'ünün kooperatif yönetiminde görevli olmadığı, %7.0'sinin ise yönetiminde görev aldığı görülmektedir. Ertan ve Turan'ın 2001 yılında Gülbirlik ortakları ile yaptığı bir çalışmada da benzer olarak ortakların yalnızca %3.3'ünün yönetim kurulunda görev aldığı tespit edilmiştir. Gray ve Kraenzle tarafından 1998 yılında süt kooperatifi ortakları ile yapılan bir çalışmada da ortakların %11.8'inin yönetim kurulunda görev aldığı belirlenmiştir.

Çizelge 20. Ortakların Kooperatif Yönetiminde Görev Alma Durumları

Kriter	Süt Toplayan		Süt İşleyen		Genel	
	N	%	N	%	N	%
Görevli Olanlar	6	8.5	4	5.6	10	7.0
Görevli Olmayanlar	65	91.5	67	94.4	132	93.0
Toplam	71	100.0	71	100.0	142	100.0

Kooperatif yönetimde görevi olmayan ortakların geçmişte kooperatif yönetimde görev alma durumları incelendiğinde ortakların %91.7'sinin geçmişte de görev almadığı görülmüştür (Çizelge 21).

Çizelge 21. Kooperatif Yönetiminde Görevi Olmayan Ortakların Geçmişte Kooperatif Yönetiminde Görev Alma Durumları

Kriter	Süt Toplayan		Süt İşleyen		Genel	
	N	%	N	%	N	%
Görevli Olanlar	10	15.4	1	1.5	11	8.3
Görevli Olmayanlar	55	84.6	66	98.5	121	91.7
Toplam	65	100.0	67	100.0	132	100.0

Ortakların ileride kooperatif görevinde görev almak istedikleri sorulduğunda, ortakların %35.5'i evet cevabını verirken, %64.5'i ise hayır cevabını vermiştir. Süt toplama kooperatifi ortaklarının, süt işleme kooperatifi ortaklarına göre yönetimde görev almak isteği daha fazladır (Çizelge 22). Everest, B.'nin 2015 yılında tarım kredi kooperatifi ortaklarını ele aldığı doktora çalışmasında, ortakların %79.38'inin yönetimde görev almak istemediği tespit edilmiştir. Benzer bir sonuçta, Özdemir, G.'nin 1996 yılında Tekirdağ ilinde yaptığı doktora çalışmasında ortaya çıkmıştır. Tarım Kredi Kooperatifi ortaklarının %90'ının, Tarım Satış Kooperatifi ortaklarının ise %87.5'inin yönetim kurulu veya denetim kurulu üyeliğine aday olmayı düşünmedikleri belirlenmiştir. Yine aynı çalışmada Tarımsal Kalkınma Kooperatifi ortaklarının %56.52'sinin yönetimde görev almayı düşündüğü tespit edilmiştir. Ertan ve Turan'ın 2001 yılında Gülbirlik ortakları ile yaptığı bir çalışmada ortakların %20.88'inin kooperatif yönetimde görev almak istediği belirlenmiştir.

Çizelge 22. Ortakların İleride Kooperatif Yönetiminde Görev Alma İstekleri

Kriter	Süt Toplayan		Süt İşleyen		Genel	
	N	%	N	%	N	%
İsteyenler	24	43.6	19	28.8	43	35.5
İstemeyenler	31	56.4	47	71.2	78	64.5
Toplam	55	100.0	66	100.0	121	100.0

Ortaklara kooperatif yönetimde neden görev almak istemedikleri sorulduğunda ise, %35.9'u yöneticiliğin zor iş olduğunu söylemiş, %26.9'u zamanının olmadığını, %37.2'si ise yaşlı oldukları için görev almak istemediklerini belirtmişlerdir (Çizelge 23).

Çizelge 23. Ortakların Kooperatif Yönetiminde Görev Almak İstememe Nedenleri

Kriter	Süt Toplayan		Süt İşleyen		Genel	
	N	%	N	%	N	%
Yöneticilik Zor İş	9	29.0	19	40.4	28	35.9
Zamanım Yok	9	29.0	12	25.5	21	26.9
Yaşlıyım	13	41.9	16	34.0	29	37.2
Toplam	31	100.0	47	100.0	78	100.0

Kooperatif ana sözleşmeleri kooperatifle ilgili, kuruluş, çalışma konuları, ortaklık şartları, kooperatif sermayesi, ortakların sorumlulukları, kooperatif organları seçimi ve sorumlulukları gibi konularla ilgili kararları içeren önemli bir belgedir. Böylece ortaklar kooperatifi daha yakından tanıyarak, kooperatifi daha fazla sahipleneceklerdir (Everest, 2015)

Araştırmada ortaklara kooperatiflerine ait kooperatif ana sözleşmesini daha önce okuyup okumadıkları sorulmuştur. Ortakların % 42.3'ü kooperatif ana sözleşmesini okumuş olduklarını, % 57.7'si ise okumamış olduklarını belirtmişlerdir (Çizelge 24).

Çizelge 24. Ortakların Kooperatif Ana Sözleşmesini Okuma Durumları

Kriter	Süt Toplayan		Süt İşleyen		Genel	
	N	%	N	%	N	%
Okuyan	31	43.7	29	40.8	60	42.3
Okumayan	40	56.3	42	59.2	82	57.7
Toplam	71	100.0	71	100.0	142	100.0

Kooperatif ana sözleşmesini okumayan ortakların ana sözleşmeyi okumama nedenleri sorulmuştur. Ortakların % 64.3'ü ana sözleşmeyi okumaya gerek duymadığı için okumadığını, % 12.9'u ana sözleşmenin çok uzun ve yazılarının çok küçük olması sebebiyle okumadığını, % 2.9'u zamanı olmadığı için okumadığını ve % 18.6'sı ana sözleşme eline geçmediği için okumadığını ifade etmiştir (Çizelge 25).

Çizelge 25. Ortakların Kooperatif Ana Sözleşmesini Okumama Nedenleri

Kriter	Süt Toplayan		Süt İşleyen		Genel	
	N	%	N	%	N	%
Gerek Duymadım	29	72.5	25	59.5	54	65.9
Çok Uzundu ve Yazılar Küçüktü	5	12.5	7	16.7	12	14.6
Zamanım Yoktu	1	2.5	1	2.4	2	2.4
Elime Geçmedi	4	10.0	9	21.4	13	15.9
Diğer	1	2.5	0	0.0	1	1.2
Toplam	40	100.0	42	100.0	82	100.0

Araştırmada ortaklara kooperatiflerinin son yapılan genel kurul toplantısına katılıp katılmadıkları sorulmuştur. Araştırma bölgesindeki ortakların % 76.8'i son genel kurul toplantısına katıldıklarını, % 23.2'si katılmadıklarını belirtmiştir. Süt toplama kooperatifi ortaklarının, süt işleme kooperatifi ortaklarına göre toplantıya katılma oranı daha yüksektir (Çizelge 26). Everest, B.'nin 2015 yılında tarım kredi kooperatifi ortaklarını ele aldığı doktora çalışmasında, ortakların %54.50 oranla çoğunluğunun katılmadığı tespit edilmiştir. Özdemir, G.'nin 1996 yılında Tekirdağ ilinde yaptığı doktora çalışmasında 'Tarım Kredi Kooperatifi', 'Tarım Satış Kooperatifi' ve 'Tarımsal Kalkınma Kooperatifi' ortaklarını ele almıştır. Bu çalışmada da, Everest, B.'nin çalışmasına benzer olarak Tarım Kredi Kooperatifi ortaklarının %50'sinin genel kurul toplantılarına hiç katılmadığı tespit edilmiştir. Tarımsal Kalkınma Kooperatifi ortaklarının ise %60 oranla genel kurul toplantılarının hepsine katıldığı belirlenmiştir. Ertan ve Turan'ın 2001 yılında yaptığı bir çalışmada Gülbirlik ortaklarının %57.14'ünün genel kurul toplantılarına katıldığı tespit edilmiştir. Gray ve Kraenzle tarafından 1998 yılında süt kooperatifi ortakları ile yapılan bir çalışmada da benzer olarak ortakların %58.4'ünün genel kurul toplantılarına katıldığı belirlenmiştir.

Çizelge 26. Ortakların Son Yapılan Kooperatif Genel Kurul Toplantısına Katılma Durumları

Kriter	Süt Toplayan		Süt İşleyen		Genel	
	N	%	N	%	N	%
Katılan	64	90.1	45	63.4	109	76.8
Katılmayan	7	9.9	26	36.6	33	23.2
Toplam	71	100.0	71	100.0	142	100.0

Ortakların kooperatifin son yapılan genel kurul toplantısına katılmama nedenleri ise Çizelge 27'de sunulmuştur. Ortakların % 48.5'i zamanı olmadığı için, % 27.3'ü toplantıdan haberi olmadığı için, % 15.2'si yeni ortak olduğu için, % 6.1'i toplantıları sevmediği için ve % 3.0'ü başka sebepler olduğu için son yapılan genel kurul toplantısına katılmamıştır. Ertan ve Turan'ın 2001 yılında yaptığı bir çalışmada Gülbirlik ortaklarının genel kurul toplantılarına katılmama nedenleri arasında en önemli nedenin 'yeterli kooperatifçilik eğitimi almamış' olmaları gelmektedir.

Çizelge 27. Ortakların Kooperatif Genel Kurul Toplantısına Katılmama Nedenleri

Kriter	Süt Toplayan		Süt İşleyen		Genel	
	N	%	N	%	N	%
Zamanım Yoktu	3	42.9	13	48.1	16	48.5
Haberim Olmadı	2	28.6	8	29.6	9	27.3
Yeni Ortak	1	14.3	4	14.8	5	15.2
Toplantıları Sevmiyorum	1	14.3	1	3.7	2	6.1
Diğer	0	0.0	1	3.7	1	3.0
Toplam	7	100.0	26	100.0	33	100.0

Kooperatif genel kurul toplantısına katılmayanların kooperatifle ilgili alınan kararları takip etme durumları sorulduğunda, ortakların hepsi alınan kararları takip ettiklerini belirtmişlerdir (Çizelge 28). Özdemir, G.'nin 1996 yılında Tekirdağ ilinde yaptığı doktora çalışmasında da Tarımsal Kalkınma Kooperatifi ortaklarının büyük bir çoğunluğunun (%78.26) alınan kararlardan haberdar oldukları belirlenmiştir.

Çizelge 28. Kooperatif Genel Kurul Toplantısına Katılmayanların Alınan Kararları Takip Etme Durumları

Kriter	Süt Toplayan		Süt İşleyen		Genel	
	N	%	N	%	N	%
Takip Eden	7	100.0	26	100.0	33	100.0
Takip Etmeyen	0	0.0	0	0.0	0	0.0
Toplam	7	100.0	26	100.0	31	100.0

Ortaklar kooperatif toplantılarında görüşülecek gündem konularının belirlenmesinde etkili olarak kooperatif yönetimine daha etkin bir şekilde katılırlar (Everest, 2015). Bu nedenle araştırmada ortakların kooperatif gündem konularının belirlenmesinde etkili olup olmadıkları ele alınmıştır.

Ortakların % 67.6'sının kooperatif genel kurulunda görüşülecek gündem konularının belirlenmesinde katkıda bulunduğu, % 32.4'ünün gündem konularının belirlenmesinde katkıda bulunmadığı belirlenmiştir (Çizelge 29). Everest, B.'nin 2015 yılında tarım kredi kooperatifi ortaklarını ele aldığı doktora çalışmasında, ortakların % 28.34'ünün kooperatif genel kurulunda görüşülecek gündem konularının belirlenmesinde katkıda bulunduğu, %71.66'sının gündem konularının belirlenmesinde katkıda bulunmadığını belirlemiştir. Bu da tarımsal kalkınma kooperatifi ortaklarının, tarım kredi kooperatifi ortaklarına göre genel kurulda görüşülecek gündem konularında aktif olarak rol oynadıklarını göstermektedir. Özdemir, G.'nin 1996 yılında Tekirdağ ilinde yaptığı doktora çalışmasında ise Tarım Kredi Kooperatifi ortaklarının tamamının, Tarım Satış Kooperatifi ortaklarının ise %93.75'inin toplantılarda gündem konularına katılmadıkları belirlenmiştir. Aynı çalışmada Tarımsal Kalkınma Kooperatifi ortaklarının ise %78.26'sının genel kurulda aktif olarak söz alarak katılım sağladığı belirlenmiştir. Bu durum da Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinde, Tarım Kredi ve Tarım Satış Kooperatiflerine göre ortak katılımının daha yoğun olduğu ve kooperatif yönetimi ile ortaklar arasındaki ilişkinin daha güçlü olduğu söylenebilir.

Çizelge 29. Ortakların Kooperatif Genel Kurul Toplantılarında Gündem Konularının Belirlenmesinde Katkıda Bulunma Durumları

Kriter	Süt Toplayan		Süt İşleyen		Genel	
	N	%	N	%	N	%
Katkı Yapanlar	58	81.7	38	53.5	96	67.6
Katkı Yapmayanlar	13	18.3	33	46.5	46	32.4
Toplam	71	100.0	71	100.0	142	100.0

Genel kurul toplantısı için belirlenen gündem konularından ortakların önceden haberdar olma durumlarına ilişkin veriler Çizelge 30'da verilmiştir. Ortakların % 86.6'sı genel kurul gündem konularından toplantı öncesinde haberdar olduklarını, % 13.4'ü ise haberdar olmadıklarını belirtmiştir. Süt işleme kooperatifi ortaklarının %91.5'i gündem konularından toplantı öncesinde haberdar olduklarını belirtmişlerdir. Bu da süt işleme kooperatiflerinin, süt toplama kooperatiflerine göre daha etkin bir şekilde çalıştığını göstermektedir.

Çizelge 30. Ortakların Kooperatif Genel Kurul Toplantıları Gündem Konularından Önceden Haberdar Olma Durumları.

Kriter	Süt Toplayan		Süt İşleyen		Genel	
	N	%	N	%	N	%
Haberli Olanlar	58	81.7	65	91.5	123	86.6
Haberli Olmayanlar	13	18.3	6	8.5	19	13.4
Toplam	71	100.0	71	100.0	142	100.0

Ortakların kooperatif yönetimine katılmalarında ele alınan bir diğer konu genel kurul toplantılarında karar aşamasında ortakların neye göre karar verdikleridir. Araştırma bölgesinde ortakların % 23.9'u kooperatifle ilgili kararlarda kendi kararını savunduğunu, ortakların % 76.1'i toplantı sırasında oluşan çoğunluğun fikrine göre karar verdiğini belirtmiştir (Çizelge 31). Everest, B.'nin 2015 yılında tarım kredi kooperatifi ortaklarını ele aldığı doktora çalışmasında, ortakların % 37.33'ü kooperatifle ilgili kararlarda kendi kararını savunduğunu, % 62.67'si toplantı sırasında oluşan çoğunluğun fikrine göre karar verdiğini belirtmiştir. Bu da tarımsal kalkınma kooperatifi ortaklarının, tarım kredi kooperatifi ortaklarına göre çoğunluğun kararını savunduğunu göstermektedir.

Çizelge 31. Kooperatif Kararlarında Karar Verme Biçimi

Kriter	Süt Toplayan		Süt İşleyen		Genel	
	N	%	N	%	N	%
Kendi Kararı	27	31.1	7	9.9	34	23.9
Çoğunluğun Kararı	44	68.9	64	90.1	108	76.1
Toplam	71	100.0	71	100.0	142	100.0

3.4. Ortakların kooperatif yönetim faaliyetlerine katılım durumlarını etkileyen faktörler

Araştırmanın bu bölümünde ortakların kooperatif yönetim faaliyetlerine katılım durumlarını etkileyen faktörler ortaya konulmuştur. Bu amaçla ortakların yönetimde görev alma isteği, kooperatif ana sözleşmesini okuma durumları, kooperatif genel kurul toplantısına katılma durumları ve kooperatif genel kurul toplantısında kendi kararlarını vermelerinde etkili olan faktörler lojistik regresyon modeliyle analiz edilmiştir.

Kooperatifte yönetim kurulu, denetçi ya da temsilci görevi olmayan ortakların ileride yönetimde görev alma isteğini etkileyen faktörleri analiz etmek amacıyla yapılan lojistik regresyon analizinde bağımlı değişken olarak ortakların ileride yönetimde görev almak isteyip istememeleri (İsteyen:1, İstemeyen:0) ele alınmıştır. Bağımsız değişken olarak ise; yaş (yıl), eğitim (yıl), gelir (TL), sağılan hayvan (sayı), başka bir kooperatife ortaklık durumu (ortak olan:1, ortak olmayan:0), ortakların ortak oldukları süt kooperatifinin türü (Süt toplama:0 Süt İşleme:1), ortakların kooperatif ana sözleşmesini okuma durumları (Okuyan:1, Okumayan:0) ve genel kurul toplantılarına katılım durumu (Katılan:1, Katılmayan:0) ele alınmıştır. Modelde istatistiki açıdan anlamlı çıkan değişkenler; yaş ve eğitimdir. Çizelge 32 incelendiğinde, ortakların yaşı arttıkça yönetimde görev alma olasılığı azalmakta, eğitim seviyesi arttıkça ise yönetimde görev alma olasılığı artmaktadır.

Çizelge 32. Kooperatif Yönetiminde Görev Alma İsteğini Etkileyen Faktörler

	Katsayı	Std. Hata	p-değeri	Eğim
Sabit	1.57264	2.17428	0.4695	
Yaş	- 0.071094	0.0305664	0.0200**	- 0.0155013
Eğitim	0.310373	0.113416	0.0062***	0.0676737
Gelir	0.000121638	8.23814e-05	0.1398	2.6522e-05
Sağılan Hayvan	- 0.0780414	0.0480256	0.1042	- 0.0170162
Başka Koop. ortaklık	0.0641669	0.505316	0.8990	0.0140522
Kooperatif Türü (0: Toplama 1: İşleme)	- 0.652233	0.529458	0.2180	- 0.142213
AnaSöz. Okuma	0.438884	0.50726	0.3869	0.0967224
Toplantıya Katılım	- 0.235321	0.621688	0.7050	- 0.0522946
	R2 : .285	Düzeltilmiş R2 : .172	Log-olabilirlik: - 56.22639	
	***p<0.001	**p<0.05	*p<0.10	

Kooperatif ortaklarının ana sözleşmeyi okuma durumlarını etkileyen faktörleri analiz etmek amacıyla yapılan lojistik regresyon analizinde bağımlı değişken olarak ortakların kooperatif ana sözleşmesini okuma durumları (Okuyan:1, Okumayan:0) ele alınmıştır. Bağımsız değişken olarak ise; yaş (yıl), eğitim (yıl), gelir (TL), tarım dışı gelir (TL), sağılan hayvan (sayı), başka bir kooperatife ortaklık durumu (ortak olan:1, ortak olmayan:0), genel kurul toplantılarına katılım durumu (katılan:1, katılmayan:0) ve kooperatifte yönetim kurulu üyesi, denetçi ya da temsilci görevi olma durumu (Olan:1, Olmayan: 0) ele alınmıştır. Modelde istatistiki açıdan anlamlı çıkan değişkenler; yaş, tarım dışı gelir ve toplantıya katılım durumudur. Çizelge 33 incelendiğinde yaşın -0.056 oranında, tarım dışı gelirin 1.15079 oranında, toplantıya katılım durumunun ise 0.935 oranında ortakların kooperatif ana sözleşmesini okuma durumlarını etkilediği görülmektedir. Diğer bir deyişle ortakların yaşı arttıkça, kooperatif ana sözleşmesini okuma eğilimi azalmaktadır. Tarım dışı gelir arttıkça ortakların ana sözleşmeyi okuma olasılığı %28 artmaktadır. Bu durum ortakların daha bilinçli bir şekilde hareket ettiklerini göstermektedir. Her ne kadar tarım dışı gelirleri olsa da kooperatif ile ilişkilerinde herhangi bir hak kaybı yaşamak istemediklerini göstermektedir. Kooperatif genel kurul toplantılarına katılan ortakların katılmayan ortaklara göre ana sözleşmeyi okuma olasılığı %21 daha fazladır.

Çizelge 33. Kooperatif Ana Sözleşmesini Okumayı Etkileyen Faktörler

	Katsayı	Std. Hata	p-değeri	Eğim
Sabit	1.44938	1.42747	0.3099	
Yaş	- 0.0562836	0.0222221	0.0113**	- 0.0136411
Eğitim	- 0.0121478	0.0844561	0.8856	- 0.00294417
Gelir	6.72514e-06	3.64996e-05	0.8538	1.62992e-06
Tarım Dışı Gelir	1.15079	0.472233	0.0148**	0.280004
Sağılan Hayvan	- 0.0113493	0.0236946	0.6320	- 0.00275065
Başka Koop. ortaklık	0.05345	0.394338	0.8922	0.0129746
Toplantıya Katılım	0.935386	0.482882	0.0527*	0.210924
Koop. Görevi Olma	0.776761	0.793522	0.3276	0.191768
	R ² : .115 ***p<0.001	Düzeltilmiş R ² : .022 **p<0.05	Log-olabilirlik: - 85.61528 *p<0.10	

Kooperatif ortaklarının genel kurul toplantılarına katılım durumlarını etkileyen faktörleri analiz etmek amacıyla yapılan lojistik regresyon analizinde bağımlı değişken olarak ortakların son yapılan kooperatif genel kurul toplantısına katılım durumları (Katılan:1, Katılmayan:0) ele alınmıştır. Bağımsız değişken olarak ise; yaş (yıl), eğitim (yıl), gelir (TL), tarım dışı gelir (TL), sağılan hayvan (sayı), başka bir kooperatife ortaklık durumu (ortak olan:1, ortak olmayan:0), ortakların ortak oldukları süt kooperatifinin türü (Süt toplama:0 Süt İşleme:1) ve ortakların kooperatif ana sözleşmesini okuma durumları (Okuyan:1, Okumayan:0) ele alınmıştır. Modelde istatistiki açıdan anlamlı çıkan değişkenler; sağılan hayvan sayısı, kooperatif türü ve ana sözleşmeyi okuma durumudur. Çizelge 34 incelendiğinde, ortakların sağılan hayvan sayısı arttıkça kooperatif genel kurul toplantılarına katılım olasılıkları artmaktadır. Süt işleme kooperatifi ortaklarının süt toplama kooperatifi ortaklarına göre genel kurul toplantılarına katılma olasılıkları%20 daha düşüktür. Kooperatif ana sözleşmesini okuyan ortakların, okumayan ortaklara göre genel kurul toplantılarına katılma olasılıkları %12 daha fazladır.

Çizelge 34. Kooperatif Genel Kurul Toplantısına Katılmayı Etkileyen Faktörler

	Katsayı	Std. Hata	p-değeri	Eğim
Sabit	0.793798	2.04672	0.6981	
Yaş	0.0422906	0.0281263	0.1327	0.0052011
Eğitim	- 0.0532615	0.110022	0.6283	- 0.00655035
Gelir	- 8.28829e-05	8.21056e-05	0.3128	- 1.01933e-05
Tarım dışı Gelir	0.385681	0.576478	0.5035	0.0437471
Sağılan Hayvan	0.140866	0.0711492	0.0477**	0.0173244
Başka Koop. ortaklık	0.0413277	0.502726	0.9345	0.00505645
Kooperatif T türü (0: Toplama 1: İşleme)	- 1.6519	0.514492	0.0013***	- 0.203158
AnaSöz. Okuma	0.980991	0.523553	0.0610*	0.115539
	R ² : .225 ***p<0.001	Düzeltilmiş R ² : .108 **p<0.05	Log-olabilirlik: - 59.66072 *p<0.10	

Kooperatif ortaklarının kooperatif kararlarında karar verme biçimini etkileyen faktörleri analiz etmek amacıyla yapılan lojistik regresyon analizinde bağımlı değişken olarak ortakların kooperatif kararlarında çoğunluğun kararına uyma veya kendi kararlarını verme durumu (Kendi Kararım:1, Çoğunluğun Kararı:0) ele alınmıştır. Bağımsız değişken olarak ise; yaş (yıl), eğitim (yıl), gelir (TL), tarım dışı gelir (TL), sağılan hayvan (sayı), ortakların ortak oldukları süt kooperatifinin türü (Süt toplama:0 Süt İşleme: 1), ortakların kooperatif ana sözleşmesini okuma durumları (Okuyan:1, Okumayan:0) ve genel kurul toplantılarına katılım durumu (Katılan:1, Katılmayan:0) ele alınmıştır. Modelde istatistiki açıdan anlamlı çıkan değişkenler; yaş, kooperatif türü ve genel kurul toplantılarına katılım durumudur. Çizelge 35 incelendiğinde, ortakların yaşı ile kooperatif kararlarında kendi kararlarını verme arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Ortakların yaşı arttıkça kooperatif kararlarında kendi kararlarını verme olasılığı azalmaktadır. Süt işleme kooperatifi ortaklarının süt toplama kooperatifine göre kendi kararlarını savunma olasılığı %37 daha azdır. Kooperatif genel kurul toplantılarına katılan ortakların, katılmayan ortaklara göre kendi kararlarını verme olasılığı %38 daha azdır. Diğer bir deyişle genel kurul toplantılarına katılan ortaklar çoğunluğun kararı ile hem fikir olurken, katılmayan ortaklar kendi kararlarında ısrarcı olmaktadır.

Çizelge 35. Kooperatif Kararlarında Karar Verme Biçimini Etkileyen Faktörler

	Katsayı	Std. Hata	p-değeri	Eğim
Sabit	6.27714	2.23452	0.0050***	
Yaş	- 0.0459985	0.0270907	0.0895*	- 0.00637075
Eğitim	- 0.0626049	0.100556	0.5336	- 0.00867072
Gelir	3.48221e-05	3.96363e-05	0.3796	4.82284e-06
Tarım dışı Gelir	0.355908	0.607037	0.5577	0.0528304
Sağılan Hayvan	- 0.0184004	0.0259121	0.4776	- 0.00254844
Kooperatif Türü (0: Toplama İşleme)	- 2.69707	0.697248	0.0001***	- 0.373543
AnaSöz. Okuma	0.425966	0.473869	0.3687	0.060369
Toplantıya Katılım	- 2.0447	0.714526	0.0042***	- 0.378783
	R ² : .218 ***p<0.001	Düzeltilmiş R ² : .103 **p<0.05	Log-olabilirlik: - 61.11819 *p<0.10	

4. SONUÇ

Dünyada kooperatiflerin önemi son zamanlarda daha fazla konuşulmaya başlanmış ve kooperatifler hemen hemen her alanda faaliyet göstermeye başlamıştır. Bununla birlikte ortakları tarafından yönetilme prensibine sahip olan kooperatiflerin ortakları ile ilişkileri oldukça önemlidir. İzmir ilinde süt işleme ve toplama faaliyeti gerçekleştiren Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerini ele alan bu çalışmada genel olarak ortakların yönetime katılım durumlarının oldukça düşük olduğu belirlenmiştir. Farklı illerde farklı kooperatifleri ele alan benzer çalışmalarda da durumun aynı olduğu görülmüştür (Gray and Kraenzle, 1998; Ertan ve Turan, 2001; Everest, 2015). Her ne kadar yönetime katılım düzeyi düşük olsa da ortaklar ileride yönetimde görev almada istekli olduklarını belirtmişlerdir. Yönetimde görev alma istekliliği yaş arttıkça azalmakta, eğitim seviyesi arttıkça ise artmaktadır. Kooperatif ile ilgili tüm konuların yer aldığı ana sözleşmeyi okuma durumuna bakıldığında ortakların ana sözleşmeyi okuma oranının çok fazla olmadığı görülmüştür. Yaş arttıkça ortakların ana sözleşmeyi okuma olasılığının azaldığı tespit edilmiştir. Ortakların genel kurul toplantılarına katılma durumları incelendiğinde; süt işleme kooperatifi ortaklarının katılım oranının süt toplama kooperatifi ortaklarına göre daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Ortaklar toplantılara katılmamalarının nedenini ise zamanlarının olmaması ve toplantılardan haberdar olmamaları olarak belirtmişlerdir. Benzer bir çalışmada ise ortaklar, yeterli kooperatifçilik eğitimi almadıkları için toplantılara katılımlarının az olduğunu bildirmişlerdir (Ertan ve Turan; 2001). Kooperatifçilik eğitimi konusunda kooperatif yöneticilerinin daha hassas olmaları gerekmektedir. Ortaklarına üniversiteler ile işbirliği yaparak veya üst birlikler aracılığı ile kooperatifçilik eğitimleri vermeleri son derece önemlidir. Süt işleme kooperatifleri geniş çapta faaliyet gösteren ve ortak sayısı oldukça fazla olan kooperatiflerdir. Bu tür kooperatif ortaklarının toplantılara katılmamasının nedenleri arasında ortağın toplantıdan haberinin olmaması gelmektedir. Bu açıdan bilgilendirmelerin yeterli bir şekilde yapılması önem arz etmektedir. Genel kurul toplantılarına katılmayı etkileyen faktörlerden biri de ortakların sahip olduğu sağılan hayvan sayıdır. Daha fazla hayvana sahip olan ortaklar toplantılara katılma olasılığının daha fazla olduğu belirlenmiştir. Genel olarak, ortakların gerek toplantılara katılımı gerekse yönetimde görev alma istekliliği göz önüne alındığında kooperatifçilik bilincinin eksik olması dikkat çekmektedir. Bunun için kooperatif başkanlarının kooperatifçilik konusunda uzman kişiler ile iletişim halinde olarak, çeşitli eğitimler düzenlemeleri gerekmektedir. Süt işleme kooperatifleri gibi ortak sayısı çok fazla olan kooperatifler ise, broşür, dergi gibi basılı yayın materyalleri ile veya gezici kooperatifçilik eğitimi gibi ilgi çekici bir şekilde toplantılar düzenleyebilirler. Böylece sosyal etkileşim artması ile birlikte kalıcı bilgiler edinilebilir. Kooperatifçilik bilinci arttıkça ortakların yönetimde söz sahibi olma isteği de artarak, daha etkin uygulamalar yapılacaktır.

KAYNAKLAR

- Cechin, A., Bijman, J., Pascucci, S., 2013. Drivers of Pro-Active Member Participation in Agricultural Cooperatives: Evidence from Brazil, *Annals of Public and Cooperative Economics*. 84(4): 443-468.
- Çelik Ateş, H., Ermi, T., Örmeci Kart, Ç. M., 2014. Gülbirlik Ortaklarının Kooperatiften Beklentileri, XI. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi 3-5 Eylül 2014, s.1204-1211, Samsun.,
- Çelik Ateş, H., Yılmaz, H., Demircan, V., Gül, M., Öztürk, E., Örmeci Kart, Ç. M., 2017. How did post-2000 agricultural policy changes in Turkey affect farmers? – A focus group evaluation, *Land Use Policy* 69:298-306.
- Çınar, G., 2017. Çiftlik Sütü Fiyatlarından Yoğurt ve Peynir Pazarına Asimetrik İletim, *Tarım Ekonomisi Dergisi Cilt:23 Sayı:1*, 93-99.

- Demircan, V., Örmeci, Ç. M., Kızılyar, G., 2011. Isparta İlindeki Ailelerin Ambalajlı ve Açık Süt Tüketim Alışkanlıklarının Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi, Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi 6(2): 39-47.
- Didier, V. B., Henninger, M., C., Akremi, A., E., 2012. The Relationship Between Members' Trust and Participation in the Governance of Cooperatives: The Role of Organizational Commitment, International Food and Agribusiness Management Review, 75 p. Volume 15, Issue 1.
- Engindeniz, S., Kınıklı, F., Burhan, M., Çelik, C., Öztürk, G. 2017. İzmir'de Kooperatif Ortağı Olan Konvansiyonel Süt Sığırcılığı İşletmelerinin Organik Süt Üretme Eğilimleri, Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi 52. Özel Sayı, 668-686.
- Ertan, A., Turan, A., 2001. Gülbirlik Ortaklarının Kooperatif Ortak İlişkisi Yönünden Analizi, SDÜ İ.İ.B.F. Dergisi, C.6, S.2, s. 29-43.
- Everest, B., 2015. Tarım Kredi Kooperatiflerinde Ortakların Kooperatifçilik İlkelerini Algılamaları Ve Yönetime Katılmalarını Etkileyen Faktörlerin Analizi Üzerine Bir Araştırma: Balıkesir Bölge Birliği Örneği, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir (yayımlanmamış).
- Everest, B., Yercan, M., 2016. Kooperatif Ortaklarının Kooperatif Yönetimine Katılma Durumları ve Eğilimleri: Tarım Kredi Kooperatifleri Balıkesir Bölge Birliği Örneği, SESSION 5C: Çevre ve Tarım Ekonomisi, International Conference On Eurasian Economies, s. 519-526.
- Gray, T., Kraenzle, C., A., 1998. Member Participation in Agricultural Cooperatives: A Regression and Scale Analysis, Rural Business-Cooperative Service Research Report, 165 p.
- Gümüş, E., 2015. Olası Türkiye – Amerika Birleşik Devletleri Serbest Ticaret Anlaşmasının Türkiye Hayvancılık Sektörüne Olası Etkileri. AB Uzmanlık Tezi, T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 136s, Ankara.
- İzmir Valiliği, 2017. www.izmir.gov.tr (Erişim Tarihi: 19.05.2017)
- Miran, B., 2010. Temel İstatistik. ISBN:975-93088-0-0. s.142. İzmir.
- Msimango, B., Oladele, O. I. 2013. Factors Influencing Farmers' Participation in Agricultural Cooperatives in Ngaka Modiri Molema District, J Hum Ecol, 44(2): 113-119.
- Örmeci Kart, Ç. M., Demircan, V., 2014. Dünyada ve Türkiye'de Süt ve Süt Ürünleri Üretimi, Tüketimi ve Ticaretindeki Gelişmeler, Akademik Gıda 12(1):78-96.
- Österberg, P., Hakelius, K., Nilsson, J., 2007. Members' Perception of their Participation in the Governance of Cooperatives: The Key to Trust and Commitment in Agricultural Cooperatives. Department of Economics, Swedish University of Agricultural Sciences, Uppsala, Sweden.
- Özdemir, G., 1996. Tekirdağ İlinde Tarımsal Kooperatiflerde Kooperatif Ortak İlişkileri, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara (yayımlanmamış).
- Sabuncuoğlu, Z., Tüz, M., 2003. Örgütsel Psikoloji. Furkan Ofset, Bursa.
- Talas, C., 1997. Toplumsal Ekonomi, Çalışma Ekonomisi, İmge Kitabevi, Ankara.
- TÜİK, 2017. Türkiye İstatistik Kurumu. www.tuik.gov.tr (Erişim Tarihi: 19.05.2017)
- Wham, C.A., Worsley, A., 2003. New Zealanders' Attitudes to Milk: Implications for Public Health. Public Health Nutrition, 6(2): 73-78.
- Yercan, M., 2003. Tarım Kooperatifleri, Ege Üniversitesi Tarımsal Uygulama ve Araştırma Merkezi, Çiftçi Broşürü:34